

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v36.2025.13>*О. І. Кувіла*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Минуле десятиліття стало справжнім викликом для правової системи України: анексія півострова Крим, окупація східних областей, пандемія COVID-19, а згодом і повномасштабне вторгнення рф на територію нашої держави вимагали постійної адаптації законодавства до нових вимог, створення дієвих механізмів захисту прав людини, забезпечення верховенства права навіть у найтяжчі для країни часи. Нерідко це потребувало від державних органів та посадових осіб прийняття непопулярних серед населення рішень, які, тим не менше, були спрямовані на збереження територіальної цілісності, незалежності України, стабільного функціонування усіх гілок влади. Так, запровадження воєнного стану на всій території держави неминуче призвело до законодавчих обмежень окремих прав та свобод громадян, що безпосередньо вплинуло на діяльність судової системи. Остання зіткнулася з численними ризиками, породженими руйнуванням інфраструктури, перебоями в роботі телекомунікаційних мереж та електронних систем, які забезпечували діяльність судів, жертвами серед працівників, окупацією окремих територій тощо. Не варто також забувати про вплив перелічених факторів на фізичних і юридичних осіб, для яких звернення до суду було останнім чи навіть єдиним способом відновити порушені права. Складно заперечити той факт, що серед них однією із найбільш вразливих категорій залишаються особи з інвалідністю. Численні бар'єри, які перешкоджали їх доступу до правосуддя у мирний час, доповнилися новими викликами, що вимагають злагодженої роботи нормотворчих та правозастосовних механізмів з метою гарантування рівності і недискримінації, сприяння їх соціальній інтеграції, зокрема, й у сфері правового захисту.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні проблемних питань доступу до правосуддя осіб з інвалідністю, які набули поширення після початку збройної агресії рф проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогодні юридична наука в галузі забезпечення і захисту прав осіб з інвалідністю характеризується поступовим розвитком і вдосконаленням наявних теоретичних засад. Аналізуючи доробок вітчизняних дослідників, які розробляли тему впливу збройних конфліктів та воєнного стану на здійснення судочинства в державі, можна виділити праці А. Герича, Я. Берназюка, П. Гуйвана, У. Коруч, А. Завидняка, О. Дроздова. Дослідження різних аспектів соціального захисту людей з інвалідністю здійснювали С. Вишновецька, О. Аніна, М. Іншин, О. Макарова, І. Таланчук, К. Міщенко, О. Ярошенко, В. Сушкевич та інші.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне співтовариство уже давно визнало право на справедливий суд одним із основних прав кожної людини. Воно знайшло своє закріплення у більшості універсальних та регіональних правових актів, учасниками яких є всі або значна частина цивілізованих держав світу. Серед них можна виділити статтю 8 Загальної декларації прав людини 1948 року, статтю 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, статтю 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Ключове значення для нас має також стаття 55 Основного Закону України, яка гарантує право кожного на звернення до суду. Відзначимо, що аналіз вказаної норми варто здійснювати через призму статті 64 Конституції, яка містить заборону обмежень відповідного права в умовах воєнного або надзвичайного стану [1]. Значення цього положення важко переоцінити, оскільки ні Міжнародний пакт 1966 р. (ст. 4), ні Європейська конвенція 1950 р. (ст. 15) не включають право на суд до переліку зобов'язань, відступ від яких неможливий під час війни чи надзвичайної ситуації [2;3].

Аналізуючи спеціальні норми в галузі захисту прав осіб з інвалідністю, акцентувати увагу слід на статті 13 Конвенції про права осіб з інвалідністю та статті 6 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». Вони встановлюють загальні зобов'язання держави щодо забезпечення безперешкодного та рівного доступу таких осіб до суду на всіх стадіях юридичного процесу у ролі прямих учасників чи третіх осіб [4; 5]. Разом з тим, результати проведених досліджень продемонстрували доволі низький рівень задоволеності здійсненням правосуддя в Україні серед осіб з інвалідністю. Прикметно, що особи з інвалідністю першої групи виявилися найбільш вразливими у даному контексті: серед них лише 19 % вважають використані способи правового захисту ефективними. На відміну від них, з числа опитаних осіб з інвалідністю другої та третьої груп 29 % визнали правосуддя результативним [6, с. 17]. Дані показники свідчать про численні складнощі, з якими стикаються люди з порушеннями здоров'я на всіх етапах судового процесу. Очевидно, їх кількість значно збільшилася із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України. При цьому важливо звернути увагу на той факт, що переважна більшість бар'єрів у реалізації права на суд мають об'єктивний характер, та зумовлені чинниками, які не залежать від волі самої особи, представників законодавчої чи судової влади. Надалі спробуємо проаналізувати основні групи викликів доступу до правосуддя, які постали перед особами з інвалідністю в умовах російсько-української війни.

Розпочати варто із фізичних перешкод. Так, проблеми відсутності пандусів та окремо відведених паркувальних місць поблизу судових установ, облаштованих санітарних кімнат, звукових і тактильних орієнтирів тощо існували завжди [7, с. 283]. Проте, із 2014 року вони доповнилися знищенням та руйнуванням будівель судів, спричинених постійними обстрілами з боку ворога. Згідно із даними Державної судової адміністрації, станом на 23 січня 2025 року 150 приміщень 139-ти судових установ отримали пошкодження, включаючи повне знищення та розкрадання майна. З них – 16 приміщень повністю зруйновані, 134 зазнали різного ступеня пошко-

джень. Варто відзначити, що в цьому контексті найбільше постраждали Харківська, Донецька та Миколаївська області, у яких сумарна кількість пошкоджених будівель судів склала більше 46 % від загального числа по Україні (70 приміщень) [8, с. 1–2]. Доцільно також врахувати проблеми із функціонуванням громадського транспорту, руйнування доріг, які суттєво обмежили можливості безпосереднього доступу до судових установ.

Ще одним болючим питанням, яке прямо впливає на здійснення правосуддя в Україні з початку повномасштабного вторгнення рф, є окупація українських територій, на яких фактично перестають функціонувати державні, у тому числі й судові, установи. Так, згідно з даними DeepStateMap, станом на 10 березня 2025 року окупованими залишаються близько 112 тис. км², що становить більше 18,6% території нашої держави [9]. На сьогодні ці чинники стали визначальними в доступі осіб з інвалідністю до правосуддя: руйнування інфраструктури та окупація практично позбавили жителів частини областей можливості звернутися до суду за місцем свого проживання. Тож для забезпечення нормального функціонування судової системи і реалізації права громадян на доступ до суду Розпорядженням Верховного Суду № 1/0/9-22 від 6 березня 2022 року було змінено територіальну підсудність більш ніж 20 судів Київської, Донецької, Луганської та Херсонської областей, які найбільше постраждали протягом перших днів після повномасштабного вторгнення [10]. Варто відзначити, що вказане розпорядження було ухвалене на підставі положень частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», яка дозволяє зміну територіальної підсудності судів «під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами» [11]. Важливо, що відповідні правила починають діяти не тільки щодо нових заяв; передачі підлягають також ті справи, які вже перебували на розгляді. Загалом з моменту запровадження воєнного стану на всій території України і дотепер видано близько сімдесяти розпоряджень Верховного Суду та рішень Вищої ради правосуддя щодо даного питання. «Найновішим» є рішення ВРП від 21 січня 2025 року «Про зміну територіальної підсудності судових справ Мар'їнського районного суду Донецької області», пов'язане з інтенсифікацією бойових дій у Донецькій області [12]. Відповідні заходи стали важливим кроком для відновлення стабільної роботи судів та захисту прав осіб, які постраждали в результаті агресії рф. Разом з тим, це, на жаль, не розв'язало проблему доступності судів цілком. Незважаючи на те, що в 29-ти % домогосподарств, які складаються виключно із внутрішньо переміщених осіб, проживають особи з інвалідністю, значна кількість жителів окупованих районів та районів, у яких ведуться активні бойові дії, не змогла покинути відповідні території. Це було зумовлено як постійними обстрілами та руйнуванням інфраструктури, так і їх фізичною неспроможністю пересуватися самотійно без супроводу сторонніх осіб [13, с. 6].

Наступним фактором, що може стати суттєвою перешкодою у доступі осіб з інвалідністю до правосуддя, є економічна складова. Не секрет, що з початком активних бойових дій чимало громадян втратили роботу, були

вимушені припинити підприємницьку діяльність або ж розпочинати справу на новому місці із самого початку. Це, у свою чергу, призвело до значних матеріальних втрат серед населення. Згідно зі звітом Світового банку, станом на 2024 рік 29% українців перебували за межею бідності, що на 1,8 мільйона осіб більше за показник 2020 року. На жаль, це число з кожним роком війни нестримно зростає [14].

Аналізуючи дану проблему через призму прав осіб з інвалідністю, варто відзначити, що їх нормальна життєдіяльність суттєво залежить від соціальних виплат, встановлених державою. У зв'язку з цим постановою Кабінету Міністрів України № 214 «Про деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» від 7 березня 2022 року було врегульовано питання призначення та продовження соціальних виплат і пільг на весь період дії воєнного стану, незалежно від настання строку перегляду [15]. Разом з тим, особи з інвалідністю зіткнулися з проблемами, спричиненими активними бойовими діями, окупацією, руйнуванням чи припиненням функціонування банківських установ. Перелічені чинники значно ускладнили, а подекуди взагалі унеможливили процедури отримання державної допомоги, призначеної по інвалідності. Очевидно, у такій ситуації неможливо гарантувати забезпечення базових потреб особи, таких як харчування та одяг, не говорячи про сплату судового збору та інших судових витрат. Досить тісно пов'язане з цим питання надання безоплатної правової допомоги особам з інвалідністю, яка обумовлена наявністю встановлених законодавством умов та вимог щодо заявника. Не потрібно оминати увагою також визначений ліміт звернень, після вичерпання яких особа не може звернутися за отриманням вторинної правничої допомоги протягом відповідного бюджетного періоду [16, с. 592]. Таким чином, питання матеріального забезпечення та фінансового становища осіб з інвалідністю безпосередньо впливає на реалізацію ними доступу до правосуддя, який значно ускладнився з початком повномасштабного вторгнення.

Аналізуючи проблеми, які постали перед людьми з інвалідністю, слід звернути увагу також на так званий «цифровий розрив». Кілька років пандемії, а згодом і запровадження воєнного стану зумовили швидку адаптацію судової системи до нових викликів. Так, учасники проваджень отримали можливість направляти процесуальні документи в електронному форматі через підсистему «Електронний суд» чи електронну пошту, накладаючи особистий електронний цифровий підпис, а також брати участь у судових засіданнях в режимі відеоконференцій [17, с. 229]. Тим не менше, це потребує наявності в осіб з інвалідністю певних технічних пристроїв, пристосованих до роботи в такому форматі. На жаль, це напряму пов'язано із фінансовим становищем особи, про що йшла мова вище. Окрім того, робота із цифровими мережами та телекомунікаційними системами часто вимагає спеціальних навичок і вмій, які особи із порушеннями здоров'я не завжди можуть самостійно опанувати.

Наостанок варто відзначити один із бар'єрів, що суттєво ускладнюють доступ до судів для осіб з інвалідністю, – втрата документів, які посвідчують особу, та проблема ідентифікації. Не секрет, що чимало людей,

рятуючи власні життя під час російських обстрілів, залишали позаду все. Інші втратили майно через влучання ворожих ракет чи дронів. Як результат, значна кількість внутрішньо переміщених осіб опинилися в нових місцях без жодного офіційного документа, зокрема паспорта громадянина України, посвідчення особи з інвалідністю тощо. Це зумовило необхідність ініціювання процедур їх відновлення, які можуть тривати доволі довго, що штучно відтягує звернення до суду та розгляд справи.

Висновки. У підсумку хотілося б відзначити, що збройна агресія росії стала справжнім викликом для судової системи України. Із 2014 року українські суди були змушені адаптуватися до нових умов та продовжувати боротьбу за права кожної особи, працюючи в умовах постійного ризику. Окрім цього, активні бойові дії та запровадження воєнного стану на всій території держави зумовили низку перешкод у доступі до правосуддя осіб з інвалідністю. У ході дослідження серед них було виявлено наступні групи: а) фізичні бар'єри, зумовлені окупацією окремих територій, руйнуванням або пошкодженням приміщень судових установ, інфраструктури населених пунктів, транспорту; б) економічні (фінансові) бар'єри, спричинені втратою доходу, складнощами у виплаті соціальної допомоги на тимчасово окупованих територіях і районі бойових дій; в) цифрові бар'єри, що унеможливляють дистанційну участь людей з інвалідністю в судовому процесі; г) проблеми ідентифікації, викликані втратою документів, необхідних для ініціювання чи продовження участі у судовому провадженні.

Література

1. Конституція України: Основний Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. № 995_043. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 10.03.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами). № 995_004. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n358 (дата звернення: 10.03.2025).
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю. № 995_g71. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 10.03.2025).
5. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України № 875-XII від 21 березня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#n48> (дата звернення: 10.03.2025).
6. A Resilient Picture: Experiences of Persons with Disabilities in Ukraine: report. UNDP. 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine/publications/resilient-picture-experiences-persons-disabilities-ukraine> (дата звернення: 10.03.2025).
7. Кувіла О. І. Проблеми у сфері доступу осіб з інвалідністю до правосуддя та ймовірні шляхи їх вирішення. Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктору юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 282–284.
8. Аналітична довідка про пошкоджені та зруйновані приміщення судів внаслідок збройної агресії РФ та їх відновлення станом на 23 січня 2025 року. Державна судова адміністрація. 29 січня 2025. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/courts_buildings/1746316/ (дата звернення: 10.03.2025).

9. DeepStateMap: мапа війни в Україні. URL: <https://deepstatemap.live/?ref=dron.media#6/49.4383200/32.0526800> (дата звернення: 10.03.2025).

10. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану: Розпорядження Верховного Суду № 1/0/9-22 від 06.03.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_06_03_2022.pdf (дата звернення: 10.03.2025).

11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України № 1402-VIII від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

12. Про зміну територіальної підсудності судових справ Мар'їнського районного суду Донецької області: Рішення Вищої ради правосуддя № 96/0/15-25 від 21.01.2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/96_21_01_2025.pdf (дата звернення: 10.03.2025).

13. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. International Organisation for Migration. Квітень 2024 року. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%2520Displacement%2520Report_Round%252016_UA_June%25202024.pdf&ved=2ahUKEwiZk-ak7_-LAXLKRAlHZR5DMUQFnoECDAQAQ&usq=AOvVaw3A0FOcvDMTL62izcp_QVIN (дата звернення: 10.03.2025).

14. World Bank says 1.8 mln additional Ukrainians in poverty as Russia's war drags on. 30 May 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-18-mln-additional-ukrainians-poverty-russias-war-drags-2024-05-30/> (дата звернення: 10.03.2025).

15. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України № 214 від 7 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

16. Кувіла О. І. Право осіб з інвалідністю на безоплатну правничу допомогу як елемент доступу до правосуддя. Аналітично-порівняльне правознавство. № 6. 2024. С. 589-593. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/317230/307763> (дата звернення: 10.03.2025).

17. Герич А. Й. Доступ до адміністративного правосуддя під час війни. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 227-232. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/270573> (дата звернення: 10.03.2025).

Анотація

Кувіла О. І. Проблемні аспекти реалізації права осіб з інвалідністю на доступ до правосуддя в умовах війни. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню викликів у реалізації права на доступ до правосуддя, з якими стикаються особи з інвалідністю в умовах збройної агресії РФ проти України. З'ясовано, що адаптація до нових обставин вітчизняного законодавства та механізмів його практичного втілення є тривалим процесом, результативність якого залежить від багатьох факторів суб'єктивного та об'єктивного характеру. Незважаючи на те, що триваюча російсько-українська війна та пандемія COVID-19 зумовили реформування окремих судових процедур та залучення новітніх технологій до усіх видів судового процесу, не вирішеними залишаються чимало проблем, які унеможливають доступ до правосуддя найбільш вразливих категорій населення. З огляду на це, аналіз тих труднощів, які перешкоджають участі осіб з інвалідністю у всіх видах судових проваджень, мають вирішальне значення для розробки шляхів їх подолання та механізмів інтеграції останніх до суспільного життя.

У ході дослідження розглянуто кілька категорій перешкод. По-перше, проаналізовано фізичні бар'єри, що ускладнюють звернення до суду та участь у провадженні осіб з інвалідністю. В основному, вони спричинені значними пошкодженнями та руйнуванням судових установ у тих районах, де ведуться активні бойові дії. Досліджено статистичні дані, підготовлені Державною судовою адміністрацією, щодо стану приміщень і будівель, у яких здійснюється судочинство станом на 2025 рік. Ще одна причина – перебування окремих територій під окупацією ворога, у зв'язку з чим тимчасово припинено функціонування судів та інших державних органів. Наступна група – економічні виклики, зумовлені втратою заробітної плати чи іншого доходу. Окрім цього, фінансова складова також виявляється в ускладненні процесів одержання соціальних виплат і пільг у районах бойових дій та окупованих населених пунктах. До третьої категорії перешкод відносимо проблеми, пов'язані із доступом до мереж зв'язку, відсутністю в осіб з інвалідністю технічних пристроїв для дистанційної участі у процесі. І нарешті, остання група – ускладнення доступу до судів

через втрату або знищення документів, а також проблеми з ідентифікацією учасників провадження.

Ключові слова: право на суд, доступ до правосуддя осіб з інвалідністю, захист прав людини під час війни, доступ до правосуддя в умовах воєнного стану, права осіб з інвалідністю.

Summary

Kuvila O. I. Problematic aspects of realisation of the right of persons with disabilities to access to justice in times of war. – Article.

The article is devoted to the study of challenges in the realization of the right to access to justice faced by persons with disabilities in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The author shows that adaptation of domestic legislation and mechanisms for its practical implementation to the new circumstances is a long process, the effectiveness of which depends on many subjective and objective factors. Despite the fact that the ongoing Russian-Ukrainian war and the COVID-19 pandemic have led to the reform of certain court procedures and the introduction of the latest technologies in all types of court proceedings, many problems remain unresolved that make it impossible for the most vulnerable categories of the population to access justice. In this regard, an analysis of the difficulties that impede the participation of persons with disabilities in all types of court proceedings is crucial for developing ways to overcome them and mechanisms for integrating them into public life.

The study examines several categories of obstacles. First, the study analyzes physical barriers that make it difficult for persons with disabilities to go to court and participate in proceedings. They are mainly caused by significant damage and destruction of judicial institutions in the areas where active hostilities are taking place. The author analyzed the statistical data prepared by the State Judicial Administration on the condition of the premises and buildings where court proceedings are conducted as of 2025. Another reason is that certain territories are under enemy occupation, which temporarily suspended the functioning of courts and other state bodies. The next group is economic challenges caused by the loss of wages or other income. In addition, the financial component is also manifested in the complication of the processes of obtaining social payments and benefits in the areas of hostilities and occupied settlements. The third category of obstacles includes problems related to access to communication networks and the lack of technical devices for persons with disabilities to participate remotely in the process. Finally, the last group includes complications in access to courts due to the loss or destruction of documents, as well as problems with the identification of participants in the proceedings.

Key words: right to a fair trial, access to justice for persons with disabilities, protection of human rights in time of war, access to justice under martial law, rights of persons with disabilities.